

SƏNƏTŞÜNASLIQ ART CRITICISM ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Salamova Aysel Aydın qızı
Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyi
salamova1991@inbox.ru

AZƏRBAYCAN MİLLİ İNCƏSƏNƏT MUZEYİNİN TOPLUSUNDA
ALEKSANDR İSAKOVİÇ XARŞAKIN QRAFİK ƏSƏRLƏRİ

Açar sözlər: hərbi mövzusu, faşizm, qrafik incəsənət, ofort, muzey, sərgi

Key words: military subjects, fascism, graphic work, etching, museum, exhibition

Ключевые слова: военная тематика, фашизм, графическое произведение, офорт, музей, выставка

Qrafika təsviri sənətin bir növüdür və əsrlər boyu rəssamlar qrafikanın müxtəlif üslub və texnikalarına müraciət edərək dünya incəsənətinə əvəzsiz əsərlər bəxş etmişlər. İşlənmə texnikasına görə qrafika sənəti iki hissəyə ayrılır – rəsm və çap qrafikası. Rəsm qrafikası ən qədim növlərdən sayılır ki, kağız və ya parça üzərində karandaş, sulu boya, pəstəl, quas, tus, tempera ilə çəkilən əsərlərə deyilir. Çap qrafikası isə nisbətən daha mürəkkəb işlənmə texnikasına (ofort, ksiloqrafiya, litoqrafiya, linoqravür və s.) malikdir. Bu texnikalarda yaradılan əsərlərin bir deyil bir neçə nüsxəsi hazırlanır.

**Şəkil 1. Aleksandr
İsaakoviç Xarşak
(1908-1989)**

Yuxarıda qeyd etdiyimiz təsviri sənətin qrafika növünün ofort texnikası metal, vəni mis üzərində iynə ilə cızılmış və sonra basma üsulu ilə yaranmış qravürlərə deyilir. Bu texnikaya bir çox rəssamlar müraciət etmişdir ki, bunlar arasında dünya rəssamlıq sənətinə əvəzolunmaz ofortlar bəxş edən görkəmli rus rəssamlarından biri Aleksandr İsaakoviç Xarşakın (1908-1989) yaradıcılığına aid olan bir sıra əsərləri qeyd etmək tam yerinə düşər. Onun ofort texnikasında yaratdığı silsilə işləri daha çox diqqət mərkəzindədir. (şəkil 1)

Əməkdar rəssam Xarşak Aleksandr İsaakoviç 21 yanvar 1908-ci ildə Novqorod - şimali Çerniqov quberniyasında anadan olub. Gənc rəssam atasının ölümündən sonra Petroqroda köçür və burada təhsil aldığı müddətdə rəssamlığa maraq göstərməyə başlayır. A.İ.Xarşak ilk rəssamlıq təhsilini 1925-1929-cu illərdə Bədii – Sənaye Texnikumunun Qrafika bölməsində alır. Təhsil aldığı müddətdə gənc rəssama bir çox tanınmış rəssamlar dərs keçmişdir ki, onlardan V.P.Levitskinin adını çəkmək olar. Texnikumu bitirdikdən sonra məhz çalışqanlığına və sənətə olan böyük həvəsinə görə A.Xarşak “Qırmızı qəzet” redaksiyasında bədii redaktor vəzifəsinə təyin edilir. [2; 3]

A.Xarşak sonralar Ümumrusiya Rəssamlıq Akademiyasının rəngkarlıq, heykəltəraşlıq və memarlıq institutunun qrafika emalatxanasında ali təhsil alır. Burada təhsil aldığı müddətdə o, rəngkarlığı və qrafikanın ofort texnikasını daha dərindən öyrənir və gününün çox hissəsini emalatxanada keçirir. Bu zaman emalatxananın rəhbəri Pavel Aleksandroviç Şilinqovski, müəllimləri isə Konstantin İvanoviç Rudakov, İvan Yakovleviç Bilibin və Nikolay Aleksandroviç Pavlov olmuşdur. Onlarla tanışlıq rəssamın gələcək yaradıcılığında nəaliyyətlər qazanmasına böyük təkan vermişdir. [2; 3]

1941-ci ildə orduya qoşulmamışdan qabaq gənc rəssam sulu boya texnikasında, diplom qabağı bir sıra eskizlər edir və bu eskizlər yüksək qiymətləndirilir. İkinci dünya müharibəsinin başlanması ilə əlaqədar olaraq A.İ.Xarşak diplom müdafiəsini yarımçıq qoyur. Pulkovo uğrunda gedən döyüşlərə qoşulur və bu onun diplom müdafiəsini bir neçə müddət gecikdirir. Rəssam döyüşlər arası fasilələrdə albomunu və karandaşını yerə qoymamış, eskizlər etməyə davam etmişdir. Gənc rəssam müharibə illərində 400-dən çox təsvirlər, plakatlar və karikaturalar yaradır. [4]

A.İ.Xarşak müharibədən qayıtdıqdan sonra diplom işini davam etdirir. Rəssam öz xatirələrində söyləmişdir ki, “müharibədə gördüyüm çətinliklər, ağır itkilər mənim yaddaşımda dərin iz buraxıb”. O, müharibə illərində gördüklərini, yaşadığı qorxunc hissləri və düşüncələri diplom işi olan “Leninqrad uğrunda döyüşdə” («В борьбе за Ленинград», 1946-1947-ci illər) adlı ofortlar seriyasında əks etmişdir. Rəssama diplom işinə görə yüksək qiymət verirlər. Ancaq “Leninqrad uğrunda döyüşdə” («В борьбе за Ленинград») müharibə mövzusunun tam şəkildə əhatə etmir. O, sonralar bu mövzuya yenidən qayıdaraq, “1941-1945” adlandırılan 30 ofortdan ibarət monumental qrafik silsiləni yaradır. Bundan qabaqki silsilə əsərlərində olduğu kimi rəssam bir neçə ildən sonra yaratdığı bu qrafik silsiləsində də, müharibə mövzusunun, cəbhədə iştirakı zamanı gördüklərini ön plana çəkir. [2]

Rəssamın əsərləri Rusiyanın və Sovet İttifaqına daxil olan respublikaların bir çox muzeylərində sərgilənir və sanki rəssam izləyiciləri canlı müşahidələri əsasında çəkdiyi dünya müharibəsinin bütün ağırlığını və çətinliyini duymağa və hiss etməyə çağırır.

5 may 2015-ci ildə faşizm üzərində qələbənin 70 illiyi münasibəti ilə Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində Aleksandr İsaakoviç Xarşakın fərdi sərgisi keçirilmiş və sərgidə onun ofort texnikasında yaratdığı 30 əsəri nümayiş etdirilmişdir. Sərginin açılışı möhtəşəm şəkildə keçirilir. Gələn qonaqlar arasında rəssamın oğlu, Sankt - Peterburqlu rəssam Andrey Aleksandroviç Xarşak da olur. O, A.İ.Xarşakın ofort texnikasında olan silsilə əsərləri ilə bərabər L.S.Marxasyovun "Sevimlilər və başqaları" kitabına çəkdiyi illüstrasiyalarını da Milli İncəsənət Muzeyinə hədiyyə edir. [1]

Hazırda A.İ.Xarşakın Böyük Vətən Müharibəsi mövzusunda yaratdığı ofortlar seriyası Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin Fond şöbəsinin Qrafika bölməsində mühafizə olunur.

A.İ.Xarşakın müharibə mövzusunda çəkdiyi ofortlar seriyasına daxil olan bir neçə qrafik əsərlərindən - "Şəhər - Qala" (1966), "Bu Rastrellidir" (1967), "Leninqradlılar" (1967), "Yetim" (1967), "Yaddaş" (1968), "Bu təkrarlanmamalıdır" (1984) və s. xüsusilə təqdirə layiqdir.

Ofortlar seriyasına daxil olan əsərlərdən biri də "Şəhər-Qala" (1966. Kağız, ofort) əsəridir (Şəkil 2). Burada soyuq qış günü qarla örtülmüş şəhərin təsviri verilib. Kompozisiyanın mərkəzi hissəsindəki açıq sahədə, şaxtadan donmuş Neva çayı, ön planda isə, şəhərin müdafiə xəttini təşkil edən ağır daşlar və sökülmüş dəmiryol relsləri təsvir edilib. Arxa planda rəssam dağıdılmış və yandırılmış yaşayış binalarının və tarixi abidələrin təsvirini sxematik göstərsədə, müharibənin törətdiyi mənzərəni tamaşaçısına çatdırmağa çalışmışdır. Şəhər səssiz və sakitdir. Yerli sakinlərin təsvir olunmaması tamaşaçıda tərk edilmiş şəhər təəsüratı yaradır. Rəssam əsəri elə bir səpkidə təsvir etmişdir ki, ona tamaşa etdikdə soyuq qış gecəsində əsən küləyin uğultusunu duymaq, müharibənin törətdiyi çətinlikləri aydın şəkildə görmək olur.

Şəkil 3. Bu Rastrellidir.
(1967. Kağız, ofort)
dərindən buraxır. (Şəkil 3)

A.İ.Xarşak müharibə dövründə qadınların göstərdikləri fədakarlıqları əsərlərində dəfələrlə ön plana çəkmişdir. Onlardan "Leninqradlılar" (1967. Kağız, ofort) adlı qrafik əsərini qeyd etməmək mümkün deyil. (Şəkil 4) Kompozisiyanın sağ və sol hissələrində, arxa planda sxematik çəkilmiş leninqradlı qadınlar düşmən tərəfindən dağıdılmış evlərindən salamat qalan əşyalarını aparırlar. Ön planda, mərkəzdə göstərilmiş iki qadın isə soyuq, qarlı havada bir-birlərini qucaqlayaraq getməyə çalışır. Bu qadınlar ağır itkilər verməsinə baxmayaraq yenə də ayaqdadırlar və sona qədər mübarizə aparırlar. Rəssam tamaşaçının diqqətini monumental çəkilmiş iki yaşlı qadının simasına yönəlmişdir.

Şəkil 5. Yetim.
(1967. Kağız, ofort)

Böyük Vətən Müharibəsində Rusiyanın bir çox şəhərləri dağıntılara məruz qalmışdı. Nəticədə müharibə nəinki insanlara, o cümlədən şəhərin bir neçə tarixi – memarlıq abidələrinə, kilsələrinə də təsirsiz ötməmişdir. Xarşak şəhərin yararsız hala düşmüş tikililərini bu mövzuda çəkdiyi ofortlar seriyasında ürək ağrısı ilə vurğulayır. "Bu

Rastrellidir" (1967. Kağız, ofort) kompozisiyasında möhtəşəm sarayın xarabalığına çevrilməsi bütün leninqradlılar kimi Xarşakın da ürəyində

Şəkil 2. Şəhər-Qala.
(1966. Kağız, ofort)

Şəkil 4. Leninqradlılar.
(1967. Kağız, ofort)

Tarixin ən qanlı müharibəsi kimi tanınan İkinci dünya müharibəsində çoxlu əsgərlər və dinc əhali həlak olmuş və itkin düşmüşdür. Ancaq bu qurbanların dəqiq sayı məlum deyildir. Müharibə nəticəsində milyonlarla ailələr və uşaqlar başsız, yetim qalmışdılar. Rəssam bu acınacaqlı hissəni yaradıcılığında vurğulayaraq, "Yetim" (1967. Kağız, ofort) adlı qrafik əsərində, xarabalıqlar fonunda, qarlı qış gecəsi, boş sahədə tənha qalmış və nə baş verdiyini anlamağa çalışan kimsəsiz bir uşağın çətin anını təsvir etmişdir. (Şəkil 5) Xarşakın digər ofortlarında olduğu kimi fon yenə də tünd rəngdədir. Ön planda, əynində qısa gödəkcə və başında papaqla verilmiş kimsəsiz uşaq ağzını şərflə bağlayıb və şaxtadan donan əllərini bir-birinə sıxıb.

Uşağın izləyiciyə doğru baxan gözləri rəssam tərəfindən dəqiqliklə qeyd olunub. Rəssam burada müharibənin daha bir acınacaqlı tərəfini göstərib.

A.İ.Xarşak “Leninqradlılar” (1967. Kağız, ofort) adlı qrafik əsərində olduğu kimi “Yaddaş” (1968. Kağız, ofort) əsərində də dünya müharibəsinin bütün çətinliklərini görmüş, əzab-əziyyətə məruz qalmış rus qadının ümumiləşdirilmiş obrazını ön plana çəkib. (Şəkil 6) Rəssam, tünd rənglər üstünlük təşkil edən əsərdə qadının yarı açıq qalmış qollarını və dəqiq üz cizgilərini ağ tonlarla işləyib. Arxa planda, ağ ştrixlərlə, cərgə ilə düzülmiş əsirlər faşist əsgərləri tərəfindən aparılırlar. Qadının arxasında gizlənən uşaq qorxu içindədir. Çox çətin vəziyyətdə olan qadın bütün bunlara baxmayaraq ruhdan düşmür və öz gücünü toplayaraq möhkəm durmağa çalışır.

**Şəkil 6. Yaddaş.
(1968. Kağız, ofort)**

**Şəkil 7. Bu
təkrarlanmamalıdır.
(1984. Kağız, ofort)**

A.İ.Xarşak faşist əsgərlərinin yerli sakinlərə qarşı törətdiyi amansız vəhşilikləri də çəkdiyi ofortlarında xüsusilə önəmsəmişdir. O, canlı şahidi olduğu bu hadisələri unuda bilmir və bacardığı qədər real səpkidə əks etməyə çalışırdı. “Bu təkrarlanmamalıdır” (1984. Kağız, ofort) əsəri bu mövzunu tam dolğun şəkildə göstərib. (Şəkil 7) Kompozisiyanın ikinci planında, nisbətən kiçik həcmdə dar ağacı və dar ağacından asılmış qadın və kişi fiqurları sxematik çəkilmişdir. Ancaq rəssam onların cansız bədənlərini, qadının solğun üz cizgilərini və ön planda, tutduğu işdən məmnuniyyət hissi keçirən faşist əsgərinin böyük həcmdə olan təsvirini aydın göstərib. O, kinayəli şəkildə gülərək üzünü tamaşaçıya tərəf tutub. Rəssam onun başındakı kaskanın üzərində olan faşist sivistikasını göstərməklə onun alman əsgəri olduğunu nəzə çatdırıb. O, əsərdə qara tonlara üstünlük verərək kompozisiyanın məzmununu izləyicilərə daha dolğun şəkildə açmağa çalışıb.

A.İ.Xarşak Dünya müharibəsinin ən acınacaqlı tərəflərini, müharibənin törətdiyi vəhşilikləri olduğu kimi, tam gerçəkliyi ilə öz əsərlərində göstərib. Ən maraqlı tərəfi isə budur ki, o, bu kompozisiyaları özündən deyil, müşahidələri əsasında əks edib.

Rəssamın yaratdığı əsərlər bu gün də nəinki Rusiyada, o cümlədən bir çox ölkələrdə də yüksək qiymətləndirilir və sərgilənir.

A.İ.Xarşak Vətəndaş müharibəsində iştirakına görə Qırmızı Əmək Bayrağı, Vətən müharibəsi, Qırmızı ulduz ordenlərinə və Rusiya Fəferasiyasının əməkdar rəssamı adına layiq görülür.

A.İ.Xarşak sonralar müstəqil yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa başlayır, publisistika sahəsində də öz nəəliyyətlərini davam etdirir. Rusiyanın tanınmış yazıçıları Lev Nikolayeviç Tolstoyun “Diriliş” («Воскресение»); Aleksey Maksimoviç Qorkinin “Uşaqlıq” («Детство»), “İnsanlar arasında” («В людях») və “Mənim universitetlərim” («Мои университеты») əsərlərinə illustrasiyalar yaratmışdır. O, daha çox tarixi və Böyük Vətən müharibəsi ilə bağlı olan mövzularda əsərlər çəkir. [2]

A.İ.Xarşak 14 sentyabr 1989-cu ildə Sankt – Peterburq şəhərində vəfat etmişdir. Rəssamın bu təkrarolunmaz sənət əsərləri keçən əsrdə olduğu kimi, bu gün də böyük marağa səbəb olur. Əsərlərin maraq oyadan hissəsi rəssamın, bu çətin və dəhşətli anları öz müşahidələri əsasında çəkməsidir. Bununla o, bizə tarixin ən qanlı faciələrindən olan dünya müharibəsinin canlı təsvirini vermiş olur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin Fond şöbəsinin Qrafika bölməsinin toplusundan.
2. Александр Исаакович Харшак. Ленинград «ХУДОЖНИК» РСФСР 1986. Автор: А.Земцова
3. <http://www.qoos.ru/people/rupainters/aleksandrharshak/>
4. <http://www.kgallery.ru/new/86.html>

Graphic works of Alexander Isaakovich Kharshak among the collections of Azerbaijan National Museum of Art

Summary

The honored artist of Russia, St. Petersburg artist Alexander Isaakovich Kharshak, throughout his creativity created works in the field of easel graphics and book illustrations, executed in the technique of etching. The tragedies and horrors of World War II, seen at the front, the artist with great skill displayed in

his monumental series - “The Battle of Leningrad” and “1941-1945”, consisting of 30 etchings. The article gives complete information about the life and work of A.I. Kharshak, and also tells about etchings from the Graphics Fund, presented as a gift to the museum by his son, Andrei Aleksandrovich Kharshak, after a personal exhibition of the artist.

**Графические произведения Александра Исааковича Харшака в собрании
Азербайджанского национального музея искусств**

Резюме

На протяжении всего своего творчества, заслуженный художник России, петербургский художник Александр Исаакович Харшак, создавал непревзойденные произведения в области станковой графики и книжной иллюстрации, исполненные в технике офорта. Трагедии и ужасы Второй мировой войны, увиденные на фронте, художник с огромным мастерством отобразил в монументальных сериях - «Битва за Ленинград» и «1941-1945», состоящей из 30 офортов. В статье дается полная информация о жизни и творчестве А.И.Харшака, а также рассказывается об офортах из фонда «Графика», преподнесенных в дар музею сыном - Андреем Александровичем Харшаком, после персональной выставки художника.

Rəyçi: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru X.Əsədova